

21. יום תל חי: מקום וזמן, תמונה ציונית

סיפור תל חי כרוך בטקסט ידוע, ה'זכור' של ברל כצנלסון:

זכור עם ישראל את הנשמות הטהורות של בניו ובנותיו הנאמנים והאמיצים שניאור שפושניק, אהרון שר, דבורה דרכלר, בנימין מונטר, זאב שרף, שרה צ'ז'יק, יעקב טוקר, יוסף טרומפלדור אנשי העבודה והשלום, אשר הלכו מאחורי המחרשה ויחרפו נפשם על כבוד ישראל ועל אדמת ישראל. זכור עם ישראל ויתברך בזרעו ויאבל על זיו העלומים וחמדת הגבורה וקדושת הרצון ומסירות הנפש אשר נספו במערכה הכבדה. אל ישקוט ואל ינחם ואל יפוג האבל עד בוא יום בו ישוב ישראל וגאל אדמתו השדודה.

האופי העל-זמני של הטקסט הזה מוכר וידוע. הוא קורא לזכור, ורבים – לדאבון לב – אכן זכרו בכוח מילותיו; אבל הוא עצמו 'איננו זוכר' את המסד שעליו ניבנה, את הטקסט הדתי 'היזכור' המשמש לו מצע. הטקסט הזה זכה לממשיכים רבים בין שמדובר בהיותו בסיס לנוסחי 'זכור' לדורותיהם במשמעות הצרה,² ובין שמדובר במגוון רחב יותר. ה'זכור' החדש הזה, פעל לא רק לגבי זיכרון נופלי תל חי עצמם, הוא העניק ל'יא באדר' איכות של יום זיכרון, יום זיכרון חדש-ישן; יותר חדש מאשר ישן.

עם תום מלחמת העצמאות נכתב:

פקודת יום ל'יא אדר תש"ט

מטעם

רב אלוף יעקב דורי

ראש המטה הכללי

1. ברל כצנלסון, **קונטרס**, כט, כב אדר תר"פ.

2. אילנה שמיר, 'שינויים בנוסח היזכור', **חיל ברוח – ביטחון ומחשבה חינוכית בתקומת ישראל** (עורכים: ישראל רוזנסון ועודד ישראלי), תל אביב תשס"ט, עמ' 331-335.

חברי ההגנה
צבא ההגנה לישראל

יא באדר, יום תל חי, יום זכרון ופקודה הוא לנו ולדורות הבאים אחרינו, לזכור בו השנים הרבות, הימים היגעים והלילות, עם יסוד חזיון גדול פעם בלבבות המוני עם והפיח רוח התנדבות ודבקות למעשה המפרך – לאסוף כוח האומה הגנוז, להגנה על כבוד האדם, על קוממיות לאומית ועצמאות מדינית...ביום זה נעלה זכרם של חברי ההגנה שאינם עוד עמנו, אלה שהותירו לנו מורשת גבורה מופלאה, נתייחד עם הדגולים והנעלים מתווי הדרך ומעצבי הדמות, נזכור באהבה את החבר הנערץ אליהו גולמב מצביאה הבלתי מעורער של ההגנה מחוללה ומצפן דרכה. זכרם של אלה יפיח בנו הרוח הגדולה אשר השיבו ויכוח? סמל המובחר שבאדם ובאומה לכל הדורות.

צבא הגנה לישראל! דגל הנשק להגנה!
הם דגלה בכבוד ישאווהו בגאון לעד.
היה חזק

יעקב דורי רב אלוף
רמטכ"ל ה' באדר תש"ט 6.3.49

ה באדר תש"ט, חודשיים לפני יום העצמאות הראשון, שבוע לפני יא באדר. מבחינת תפיסת הזיכרון הלאומי, הימים – ימי מעבר; כאמור, יום העצמאות טרם נחגג, ויום הזיכרון לחללי צה"ל עדיין לא גובש. לכאורה, עמד זמין 'יום זיכרון' בעל הקשר דומה, היום לזכר חללי מאורעות תרצ"ד-תרצ"ט (בצירוף מקרים מעניין, צוין בדגניה בשנת ת"ש ב'ד באייר!³), אך הוא לא נקלט בציבור, מן הסתם בעטייה של הטלטלה העזה של מלחמת העולם השנייה; זיכרון הצרה החדשה השכיח את זיכרון הקצת-פחות חדשה.

ההיסטוריה של 'יום הזיכרון' הרשמי שלנו כוללת שלב מוקדם בן שנתיים של אזכרות ביום העצמאות עצמו, החלטת ממשלה על ד באייר לקראת יום הזיכרון השלישי (תשי"א), ועיגון בחקיקה ב-1963. אם כן, בחורף שנת תש"ט ניתן עדיין לדבר על פרהיסטוריה – יום זיכרון זמני – לפי הפקודה, בעל דגש סקטוריאלי בולט, חברי 'ההגנה' מוזכרים בנפרד! – הלא הוא 'א באדר'. אני מסופק האם נכון לראות בפקודת יום זו את השיא במעמדו הציבורי של יא באדר, אבל בוודאי שהיא מדגימה את חשיבותו כיום שקולט אליו רחשי לב לאומיים וכיתתיים החורגים בהרבה מהנצחת האירוע הספציפי שבגינו בא לעולם.

3. מוקי צור, לא בעבים מעל: מאה ראשונה לדגניה, ירושלים תשע"א.

באותם ימים ראשוניים, יא באדר בצביונו כיום זיכרון זכה גם לאיזושהי גושפנקה דתית; הרב שלמה גורן יזם את הלוויה הממלכתית הגדולה לשרידי גוויות נופלי הקרבות בדרך לירושלים ב'יא באדר תש"י. בדבריו עמד על משמעות היום, וכך ציין בפנותו אל הנופלים: "...כשנפלתם חישלתם את עטרת הגבורה הקדושה מימי קדם, מתקופת דוד, עבור בחשמונאים ובלוחמי תל חי ועד היום הזה... בזה תבואו אל מנוחתכם ביום הזה היא יא באדר, הוא יום הגבורה בישראל...".⁴

הזיכרון המובע בתל חי ניצוק באבן. כידוע, תל חי שבתודעה לא הייתה רק זמן, היא הייתה גם מקום, והמקום (שנקשר לקיבוץ השכן כפר גלעדי), חיזק את הזמן. רוצה לומר, יא באדר התעצם כשהחלו לעלות לרגל לאנדרטה המפורסמת. בכתבה עיתונאית לקראת הסרת הלוט כונתה כבר האנדרטה המפורסמת בשמה המפורסם: "האריה השואג... הועמד כבר על כנו זה שבועות אחדים... האבן שיש גלילי, חצובה ממחצבה רחוקה 3 קילומטר מהמקום. האנדרטה עומדת על כן של 24 אבני ענק...".⁵ בכתבה מאוחרת במעט המדברת על טקס הסרת הלוט, סופר על טקס צנוע (נכחו כ־200 איש; מכובדים ביניהם מושל צפת, חברי המשק כפר גלעדי תל חי). נישאו נאומים (י' בן צבי, י' גרינבוים, א' קפלן והפסל – מלניקוב); רוח הטקס יצוקה כמדומה בדברי הפתיחה:

בדברים קצרים פתח אליעזר קרול מותיקי כפר גלעדי ו'השומר': הקדושים שנפלו חלל במקום הזה הגינו לא על רכושם ועל כבודם, כי אם על כבוד העם. הם בגבורתם ביטלו את מושג הערבים אודותינו, כי אנו בני עם המות. הם עמדו על משמרתם כאן מבלי לשמוע לעצה הטובה של ז'בוטינסקי ואחרים שההגנה כאן היא מותרות בשבילנו. באמנותם הגדולה בעתיד העם הגינו על המקום הזה והודות לאמונה זו הגענו עד כה. הקבר הזה הוא הסמל לדורות הבאים, סמל אמונת הגבורים והקדושים. הנני מגלה את המצבה הזאת בשם משק כפר גלעדי תל חי.

למותר לציין, הדברים מתפלמסים קשות עם זרם אחר בציונות – האוחזים בתורת ז'בוטינסקי, שניסה לנכס את זיכרון טרומפלדור. האריה השואג, כך נראה, השמיע אז קול חד, המנעד – צר מאוד, אנדרטת תל חי זו איננה מיועדת לכול; 'הנני מגלה את המצבה הזאת בשם משק כפר גלעדי תל חי', קובע ותיק תנועת השומר וכפר גלעדי. זיכרון תל חי הוא לאומי רק בערבון מוגבל, לא הכול יכולים לספוג ממנו השראה.

בהקשרים שכאלו, מי שאמור לכאורה לשמור על התמימות הלאומית הם הילדים; ובאמת, לילדים היה תפקיד חשוב באותו טקס:

4. הרב שלמה גורן, בעוז ובתעצמות – אוטוביוגרפיה (עורך אבי רט), תל אביב 2013, עמ' 230.

5. 'מצבת תל חי', דבר, 3 בדצמבר 1933.

המצבה עוטפה לבנים. הונחו שני זרים, זר משק כפר גלעדי־תל חי עם הכתובת: 'למגינים על כבוד העם והמעמד', וזר ילדי ביה"ס עם כתובת 'לסוללי דרכנו, ילדי כפר גלעדי־תל חי'. את הצעיף מעל המצבה הרימו הילדים יפתח ויוחן זייד שנולדו בתל חי בשנת המאורע.⁶

מסתבר אפוא שזרי הילדים קשורים ל'עם', אך גם ל'מעמד'; ספק גדול הוא אפוא אם הילדים היקנו למקום גוון המתעלה מעל שיגיונות הפוליטיקה הארצית.

'שנים אוחזים' בתל חי. שנים אוחזים ומבינם מבצבצים ניסיונות מפורשים להדגשת שיוך לזרם העובד, המגיע להדרת זרמים פוליטיים שלא הלכו בתלם. אכן, נודע לתל חי מעמד לאומי, אך הוא פתוח לפרשנות. בלקט המיועד במפורש 'לקורא הצעיר' ומנוקד בהתאם תוארה התגבשות המעמד הלאומי הזה בצורה מרתקת. הכותרת – "מגיני תל־חי בחייהם ובמותם":

הקומץ הקטן של האנשים אשר עמדו בחייהם על משמר הצפון, כשהם בודדים ועזובים, קרועים ובלויים, רעבים וקופאים, זכו יזי ההיסטוריה העברית להעטר אחרי מותם בזיו הזוהר של גיבורי האומה. יש בזה מאות הזמן, ששמם לא נשכח, שכבודם לא חולל, שלא הפכו בעיני העם ל'בריונים' ול'סיקריקין'. יש בזה מאות הזמן, שלב הילד העברי הומה לקראתם, שהלורד היהודי־האנגלי מציב להם מצבה, שהמדינאי הציוני, אשר לימד בעצם ימי תל־חי, כי 'אם אנחנו בעצמנו נרצה לעמוד ולהגן על המקומות האלה, לא יצא מזה כלום' – קושר להם כתרים ונאחז בשמם. יש בזה מאות הזמן, שאותה פינה בודדת, אשר שנים על שנים טרחו פועלים עברים להחיותה משממתה לפני המאורעות ולאחר המאורעות – ללא עזר וללא הבנה בחוגינו 'המדינאים' – נעשתה עתה לתל־חיים אשר הדרך אליה הומה מאדם רב...⁷

יש כאן אמירה לאומית על תנאי; הרמיזות ביקורתיות, אין ספק; 'שלא הפכו בעיני העם ל'בריונים' ול'סיקריקין', איננו משפט תמים, הוא רומז לשיוך פוליטי ('ברית הבריונים' – תנועת ימין שדגלה במאבק נגד הבריטים); אין ספק, המדינאי ה'קושר להם כתרים ונאחז בשמם', למרות שלא תמך בהישארותם ביישובם, רומז לתנועת בית"ר הנשענת על טרומפלדור, מבלי – לכאורה – להזדהות באופן מלא בזמן אמת' עם מפעלו וקרבתו. הצד היפה לדידו של הכותב הוא המצב כש'לורד יהודי־אנגלי' – הכוונה לתורם חשוב למצבה הלורד מלצ'ט – חבר ל'פועלים עבריים הטורחים להחיותה משממתה', כדי לעצב את האופי הלאומי של האנדרטה; או אז 'לב הילד העברי הומה לקראתם'. אכן, בחיבור התורם, ה'פועלים' ו'הילד העברי', נוצר תמהיל של זיכרון לאומי, אך אין הוא חף מביקורת כלפי איזשהו 'אחר' שגם הוא התעקש לדבוק בזכר תל חי.

6. 'גילוי המצבה על קבר מגיני תל חי', דבר, 23 בפברואר 1934.

7. ז' אריאל (עורך), אנציקלופדיה מעין, גיבורים וקדושים, תל אביב תשט"ז עמ' 342.

ובכל זאת, יום תל חי היה יום לאומי. את 'בגליל בתל חי / טרומפלדור נפל' כתב איש תנועת הפועלים אבא חושי (1898-1969), לחן עממי אוקראיני. אמצעי רטורי חשוב בשיר הוא הציטוט; הגיבור מדבר, מצוטט. בחלק הראשון, בקצרה, בתמציתיות, בסיסמה: "לכו בעקבותיי". הבית השני כולו – וזה די נדיר – ציטוט, הדובר הוא גיבור השיר; כך נוצרת צוואה ממשית: "בכל מקום / ובכל רגע / תזכרו אותי / כי נלחמתי וגם נפלתי / בעד מולדתי. / כל היום אני חרשתי / ובלילה קנה רובה בידי אחזתי / עד הרגע האחרון". הגדרת היעד – 'לכו בעקבותיי' מותכת בהגדרת הזיכרון – 'זכרו אותי', תמיד. השיר הזה מופיע בשירונים של תנועת בית"ר; ההבדלים קלים, ראשית בכתיב תרומפלדור ב'ת' כדי להתאים לבית"ר; במקום 'טרומפלדור נפל' – 'טרומפלדור נלחם', וזה די מתאים לאופי היותר לוחמני של התנועה. אבל בסך הכול אותו שיר, אותו המנון; אבא חושי הנהיג את 'פלוגת הסדרן' (הפועל) שנאבקו ברוויזיוניסטים, אבל הם אימצו את 'בגליל בתל חי'; זיכרון טרומפלדור מצליח לאחד גורמים כל כך שונים, ולעתים כה עוינים. זיכרון טרומפלדור, היה בו משום 'זיכרון שכנגד...', זיכרון המציג התרסה, אך בסופו של דבר גבר בו ה'בעד'; לציונות היו גיבורי זיכרון שקריאתם 'לכו בעקבותיי' הייתה חפה מכל צביעות סקטוריאלית. אשר על כן, אינני סבור שיום יא באדר יישכת, גם אם הוא ייזכר כמועד נשכת.

מן הסתם, חוקרי הזיכרון יצביעו על סיבה אחרת להיטשטשות זכרו של יא באדר; יא באדר ציין את סיום מלחמת העצמאות. ביום זה הגישו נחום שריג ונחום גולן מפקדי חטיבות פלמ"ח הנגב וגולני את אום רשרש, הלא היא אילת, למדינת ישראל בתום מבצע עובדה. אכן, יום סיום מלחמה הוא יום ראוי שבו 'אנשי השלום' הזכורים מהטקסט המכונן של ברל כצנלסון יוצאים לדרך 'העבודה והשלום'; אמורים לצאת. ובכל זאת, יא באדר לא התקבע; יום הקמת המדינה ויום הזיכרון הצמוד אליו גברו. במברק המפורסם הקפידו מפקדי החטיבות הנזכרים, לציינ מקום וזמן, את הקדשת 'מפרץ אילת' למדינת ישראל ב'יום ההגנה', גם יעקב דורי בפקודת היום שלו שבוע קודם לכן, דיבר על ההגנה; ב'יום העצמאות' כבר דובר על מדינת ישראל. ה'הגנה', חשובה ככל שתהיה, הייתה רק אחד הכוחות שהביאו אותה. הממלכתיות גברה.